

บทที่ 1

บทนำ

1. ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในช่วงระยะเวลา รวม 30 ปีที่ผ่านมา รัฐบาลได้กำหนดนโยบายและเห็นความสำคัญ ในการพัฒนาประเทศ จึงได้กำหนดเป็นแผนพัฒนาแห่งชาติ * ขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 เป็นต้นมา จนถึงปัจจุบัน ปัญหาความยากจนและการกระจายผลประโยชน์สู่ประชาชนก็ยังไม่ได้รับการแก้ไข และเป็นปัญหา รื้อรังมาจนถึงปัจจุบันนี้ แม้ว่าการพัฒนาที่ผ่านมาได้เน้นถึงการเติบโต การพัฒนา ทางเศรษฐกิจอันเป็นผลให้มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจถึง 10-11% (ศ. เสน่ห์ จามริก : 2533) ซึ่งรัฐบาลได้ให้การทุ่มเทสนับสนุนการพัฒนาด้านอุตสาหกรรมนี้เป็นอย่างมาก แต่เมื่อพิจารณาแนว ของการกระจายผลประโยชน์ที่ได้จากการพัฒนาพบว่า ยังขาดความสมดุล ช่องว่าง และการ เหลื่อมล้ำในฐานะเศรษฐกิจมีมากขึ้น เป็นผลให้การพัฒนาที่ผ่านมาไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ คนยากจนในชนบทอย่างแท้จริง และยังไบนกว่านั้นการวิจัยทศวรรษที่เน้นหนักไปที่การขยายตัวของ ระบบเศรษฐกิจการตลาดที่ผ่านมา ทำให้เกิดปัญหาความไม่สมดุลของการพัฒนา เป็นผลกระทบ ให้ภาคเกษตร และชนบทต้องหดตัว ซึ่งสภาพพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ธนาคารแห่ง ประเทศไทยได้คาดการณ์ว่าในปี พ.ศ. 2533 ภาคอุตสาหกรรมจะขยายตัวประมาณ 10 - 11% ในขณะที่ภาคเกษตรกรรมจะขยายตัวเพียง 2% เท่านั้น จากข้อมูลนี้เป็นเครื่องยืนยันได้ว่า ความ ไม่สมดุลในการพัฒนามีมาตลอด และยังคงดำรงต่อไป

ในขณะที่การพัฒนาชนบทต้องประสบกับปัญหา ที่ยิ่งพัฒนามากขึ้นความไม่สมดุลก็ยิ่งเพิ่ม ขึ้น ภาคเกษตรกรรมหรือชนบทต้องหดตัวลง ทำให้รายได้จากภาคชนบทลดลงจาก 40% เป็น 20% ในปัจจุบันนี้คือปัญหาที่เกิดขึ้นซึ่งทำให้เกิดคำถามว่า การพัฒนาที่รัฐได้ลงทุนไปมากมายนั้น เมื่อ ไม่ได้ติดอยู่กับคนจนในชนบทซึ่งมีถึง 80% ของประเทศ ผลประโยชน์จากการพัฒนานั้นไปไหน

ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 อันเป็นผลมาจากการพัฒนาที่ผ่านมาสรุปได้ว่า การพัฒนายัง กระจายผลประโยชน์สู่ประชาชนได้ไม่สม่ำเสมอ มีช่องว่างระหว่างภาคชนบทและเมือง ดังนั้นจึง

* แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 1 - 6

ได้ส่งเสริมให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท ในการกำหนดปัญหา และการแก้ปัญหา เพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองของประชาชน * จึงเกิดโครงการสร้างงานในชนบทขึ้น (ก.ส.ช.) และระบบการบริหารงานพัฒนาชนบทแนวใหม่ (ก.ช.ช.) เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของประชาชน แต่ก็ยังเป็นเพียงการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานเท่านั้น ประชาชนยังไม่สามารถแก้ปัญหาเพื่อนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ ดังที่ ชาตชาย ณ เชียงใหม่ (2528) ได้ศึกษาและวิเคราะห์การบริหารงานพัฒนาชนบทระบบ ก.ช.ช. ในแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 5 สรุปได้ว่า ประชาชน คณะกรรมการหมู่บ้าน คณะกรรมการสภาตำบล ยังไม่เข้าใจบทบาทของตนตามหลักการพัฒนาชนบทแนวใหม่อย่างเพียงพอ และผู้ที่เกี่ยวข้องเหล่านี้ยังไม่ได้รับการฝึกฝน ชี้แจง และยังไม่มียุทธศาสตร์พอสำหรับการดำเนินงาน จึงเป็นผลให้การมีส่วนร่วมของประชาชนไม่สามารถนำไปสู่การพึ่งตนเอง

นอกจากแนวคิด นโยบาย ยุทธศาสตร์ วิธีการ และระบบการทำงานพัฒนาแล้ว ยังมีเงื่อนไขปัจจัยในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนนั้นๆ ที่มีส่วนร่วมในการส่งเสริมหรือเป็นอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท ในการศึกษาของชัยอนันต์ สมุทวณิช ที่กล่าวไว้ใน " หมู่บ้านราชการกับการพัฒนา " สรุปว่า " ...การพัฒนาเป็นกิจกรรมที่รัฐเป็นผู้กำหนดทิศทาง นโยบาย วิธีการ และจัดสรรควบคุมการใช้ทรัพยากร รัฐเปรียบเสมือนผู้ชี้ทาง และกำหนดบทบาทการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา ซึ่งอาจกลายเป็นเครื่องมือของรัฐในการเคลื่อนไหวมวลชนก็ได้ และการพัฒนามักสร้างความเสียหายต่อการดำรงชีพแบบดั้งเดิมของประชาชนต่อความสามารถในการพึ่งตนเอง และความเกี่ยวข้องระหว่างข้าราชการกับประชาชนในการพัฒนา ทำให้ผู้มีฐานะทางเศรษฐกิจดีมีบทบาทมากขึ้น ก่อให้เกิดความเหลื่อมล้ำมากขึ้น ... " ซึ่งเป็นข้อคิดที่ว่า ในการพัฒนานั้นสามารถถูกใช้เป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์ของกลุ่มผู้มีโอกาส และจากกรณีศึกษาของผู้ศึกษาในประเด็น การมีส่วนร่วมในการทำงานของสภาตำบลในเขตอุตสาหกรรมชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก (เอกสารสรุปการวิจัย การมีส่วนร่วมของประชาชนในการทำงานของสภาตำบล) พบว่า สภาตำบลที่เป็นองค์กรท้องถิ่นที่ใกล้ชิด และรู้ปัญหาความต้องการของประชาชนมากที่สุด ดังนั้น จึงเป็นองค์กรที่ประชาชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้มากที่สุด รัฐจึงได้มุ่งหวังให้สภาตำบล เป็นองค์กรที่มีอำนาจการตัดสินใจในการทำโครงการพัฒนา ผลการศึกษาที่ออกมาคือ ประชาชนไม่ค่อยมีส่วนร่วมในการทำงานสภาตำบล ด้วยเงื่อนไขต่างๆ

* แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 5

ทั้งความรู้ความเข้าใจของคณะกรรมการสภาพัฒน แผนแผนการผลิตแบบเกษตรแผนใหม่ และ
อุตสาหกรรม การทำงานของเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบ และระบบอุปถัมภ์ซึ่งเป็นความสัมพันธ์ทางสังคม
นอกจากนี้ ชยันต์ วรรธนะภูติ (2523) ได้สรุปว่า ชาวบ้านจะตื่นตัวต่อเมื่อเรื่องต่างๆ มา
กระทบผลประโยชน์ของครอบครัวและจะไม่เฉยเฉื่อย แต่ถ้าเป็นเรื่องไกลตัว จะไม่เข้าไปมี
ส่วนร่วม ชาวบ้านส่วนใหญ่จะไม่อยากยุ่ง หรือเข้าไปเกี่ยวข้องกับข้าราชการโดยไม่มีจำเป็น พวกที่
พึ่งข้าราชการจึงมีแต่เจ้าที่ดิน พ่อเลี้ยง ซึ่งมีผลประโยชน์ร่วมกัน

นอกเหนือจากนั้น ฉลาดชาย รมิตานนท์ และคณะ (2529) ยังได้สรุปว่า อุปสรรค
ทางด้านวัฒนธรรมเป็นภาพสะท้อนที่เป็นผลของการถูกเอาเปรียบเป็นเวลานาน จึงทำให้ชาวนา
ไทยมีลักษณะยอมจำนนต่ออำนาจความสัมพันธ์ระหว่าง ผู้มีอำนาจควบคุมปัจจัยการผลิต คือ ที่ดิน
และทุน กับผู้เป็นเจ้าของแรงงาน จึงก่อให้เกิดระบบอุปถัมภ์ขึ้นมา

จากที่กล่าวมานั้นแสดงว่า ลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์เป็นเงื่อนไขหนึ่งในการมีส่วนร่วม
ร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท

อย่างไรก็ตาม ลักษณะโครงสร้างสังคมไทยมีระบบอุปถัมภ์เป็นความสัมพันธ์ทางสังคม
ระบบหนึ่ง และเกิดขึ้นมานานแล้ว ซึ่ง อคิน รพีพัฒน์ ได้ศึกษาอย่างละเอียดใน สังคมไทย
ในสมัยรัตนโกสินทร์ พ.ศ. 2325 - 2416 ซึ่งแสดงถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมไทย
โดยได้วิเคราะห์ เรื่องการเชยิบฐานะทางสังคม พิจารณาจากระบบความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ นอก
จากนี้ Sharp Lauriston และคณะ กล่าวไว้ใน Siamese Rice Village สรุปได้ว่า
บุคคลอาจจะชนะใจเพื่อนในท้องถิ่น หรือทำให้เพื่อนเอาใจมิได้ และภักดีได้ดีกว่า ถ้าหากเขา
สามารถที่จะทำให้เกิดมีความสัมพันธ์แบบผู้ให้อุปถัมภ์ - ผู้รับอุปถัมภ์ ได้กับข้าราชการในอำเภอ
ในเมืองหลวง หรือพระที่มีตำแหน่งสูงๆ ซึ่งมีอำนาจหรืออิทธิพลทางการเมือง เศรษฐกิจ หรือทาง
ศาสนา

จากลักษณะความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ในสังคม ที่เป็นความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีผลต่อแบบ
แผนชีวิตของประชาชน การศึกษาของ Bratton (1980) เกี่ยวกับผลกระทบของการเมือง
ส่วนท้องถิ่นที่มีต่อการพัฒนาชนบทในประเทศแซมเบีย พบว่า ผู้อุปถัมภ์ที่พยายามค้นหาและดึงจุด
ทรัพยากรจากรัฐเข้าสู่ท้องถิ่นของตน ไม่ได้คาดหวังเฉพาะผลประโยชน์ของคนเท่านั้น แต่ยังสามารถ
แจกจ่ายให้รางวัลแก่ผู้ติดตามของเขา อย่างน้อยที่สุดการแข่งขันระหว่างผู้นำท้องถิ่นให้ประโยชน์

แก่ชาวนายากจนบ้างในบางโอกาส ซึ่งการกระทำดังกล่าวจะช่วยให้ผู้อุปถัมภ์ที่นำผลประโยชน์เข้าสู่ท้องถิ่นเหล่านี้ สามารถระดมการสนับสนุนจากคนทั่วไปในช่วงที่มีการเลือกตั้งได้ไม่ยากนัก

ในขณะที่สังคมไทยกำลังมีการเปลี่ยนแปลง และรัฐก็เน้นการพัฒนาไปสู่อุตสาหกรรม ซึ่งได้มีผู้ศึกษาหลายท่านชี้ให้เห็นถึง ความสมมูลย์ที่เกิดจากแนวนโยบายนี้ และยังเป็นการขัดแย้งกับแนวทางในการพัฒนาชนบทแบบมีส่วนร่วมที่รัฐเอง เห็นว่า เป็นหนทางในการพัฒนาให้ประชาชนได้มีโอกาสรับการกระจายผลประโยชน์จากการพัฒนาชนบท ในขณะที่เดียวกันระบบอุปถัมภ์ ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดำรงอยู่ในสังคมที่กำลังพัฒนาไปสู่สังคมอุตสาหกรรม ก็ถูกใช้ เป็นเครื่องมือในการแสวงหาผลประโยชน์มากขึ้น สิ่งเหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในส่วนต่างๆ และที่สำคัญกว่านั้นคือ ผลกระทบที่เกิดขึ้นในสังคมไทยในปัจจุบัน

2. จุดมุ่งหมายและขอบเขตในการศึกษา

การศึกษาคั้งนี้มีจุดมุ่งหมายหลัก 2 ประการคือ ประการแรกต้องการศึกษาพัฒนาการของระบบอุปถัมภ์ในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลง จากแบบแผนการผลิตแบบเกษตรกรรมเชิงพาณิชย์สู่การผลิตแบบอุตสาหกรรม ซึ่งมีประเด็นสำคัญๆ หลายประการด้วยกันคือ การก่อกำเนิดความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ แบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ได้อุปถัมภ์ การกระจายผลประโยชน์ภายในระบบอุปถัมภ์ และพลวัตรของระบบอุปถัมภ์ และประการที่สองคือ ต้องการศึกษาดังผลกระทบของระบบอุปถัมภ์ต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท โดยพิจารณา ศึกษา วิเคราะห์ในเรื่องการกระจายผลประโยชน์ในการพัฒนาชนบทเป็นประเด็นสำคัญ

ในการศึกษาวิจัยคั้งนี้ได้ทำการศึกษา หมู่บ้านห้วยใส ซึ่งเป็นหมู่บ้านหนึ่งในอำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี และเป็นพื้นที่เป้าหมายในโครงการพัฒนาพื้นที่ชายฝั่งทะเลภาคตะวันออก การศึกษานี้ได้ใช้ เป็นกรณีศึกษา โดยทำการศึกษาเจาะลึกเพียงหมู่บ้านเดียว การที่เลือกเอาบ้านห้วยใส เป็นกรณีศึกษาเนื่องด้วย บ้านห้วยใสเป็นหมู่บ้านเกษตรกรรม ที่อยู่ในเขตพื้นที่ที่กำลังก้าวสู่ภาคอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นลักษณะที่เหมาะสมอย่างยิ่งที่จะศึกษาถึงผลกระทบที่เกิดจากการพัฒนาภาคอุตสาหกรรมเช่นนี้ นอกจากนี้บ้านห้วยใสยังได้รับเลือกเป็นหมู่บ้านโครงการประกวดหมู่บ้านพัฒนาในช่วงเวลา 2 ปีที่ผ่านมาได้มีกิจกรรมมากมายที่เข้ามายังหมู่บ้าน เป็นรูปธรรมและเป็นกรณีศึกษา

ที่ผู้ศึกษาสามารถเข้าร่วมสังเกตการณ์ และศึกษาได้ตลอดทั้งกระบวนการที่เจ้าหน้าที่ของรัฐได้เข้าไปพัฒนาหมู่บ้าน ตลอดจนเห็นการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงภายในโครงสร้างชุมชน ทั้งนี้ด้วยกิจกรรมขัดแย้งในผลประโยชน์ และมีการรวมกลุ่มของผู้มีฐานะ ซึ่งทำให้เห็นถึงกระบวนการรวมกลุ่มเพื่อสร้างฐานอำนาจเชิงเศรษฐกิจและการเมือง และผลของการขัดแย้งนี้ได้มีการสรุปด้วยการแบ่งแยกหมู่บ้านออกเป็น 2 หมู่บ้าน

ดังนั้น จากสภาพชุมชนและสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจึงสอดคล้องกับเป้าหมายของการศึกษาคั้งนี้ แต่เนื่องจากการศึกษานี้อาจมีผลกระทบต่อผู้ใดผู้หนึ่งที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ดังนั้นผู้ศึกษาจึงขอใช้ชื่อสมมติสำหรับการวิจัยครั้งนี้ เพื่อไม่ให้เกิดความเสียหายขึ้นกับผู้หนึ่งผู้ใด

3. กระบวนการศึกษาวิจัย

ข้อมูลต่างๆ ที่ได้นำเสนอในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ได้มีการรวบรวมมาจากงานศึกษาวิจัยภาคสนาม ซึ่งได้ใช้เวลาเกือบหนึ่งปีเต็มในการศึกษาวิจัย โดยได้กระทำตั้งแต่ปลายเดือนธันวาคม 2531 ถึง เดือนพฤศจิกายน 2532 โดยผู้ศึกษาวิจัยได้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ซึ่งเป็นวิธีการศึกษา โดยการพิจารณาปรากฏการณ์จากสภาพแวดล้อมตามความเป็นจริงในสายตาของชาวบ้าน เพื่อหาความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์กับสภาพแวดล้อมนั้น ซึ่ง สุกวงค์ จันทวานิช ได้กล่าวไว้ใน วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ชมรมวิจัยเชิงคุณภาพ โดยมีข้อสมมติหลักของความ เป็นเป็นสังคม ในลักษณะที่ก่อรูป (Construction) เกี่ยวพันกัน (Intractive) เคลื่อนไหว (Fluid) และไม่หยุดนิ่ง (Dynamic) หน่วยที่ศึกษาจะเป็นชุมชนมากกว่าบุคคล โดยศึกษาบุคคลในฐานะที่เป็นสมาชิกของชุมชนในบริบท (Content) ซึ่งมีสิ่งแวดล้อมหลายอย่างของชุมชน การศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพในภาคสนาม เป็นวิธีการศึกษาของนักมานุษยวิทยาที่เข้าไปใช้ชีวิตอยู่กับกลุ่มคนที่ต้องการศึกษา เทคนิควิธีการศึกษาเน้น การสังเกต สัมภาษณ์ จดบันทึกข้อมูล ซึ่งทั้งหมดนี้รวมเรียกว่า Participant Observation

อมรา พงศาพิชญ์ ได้บรรยายไว้ใน การวิจัยเชิงคุณภาพ ในการศึกษาพฤติกรรม การ บริโภค การศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพแบบมีส่วนร่วม (Participant Observation) มีลักษณะที่สำคัญคือ เน้นการศึกษาชุมชน มองคนในฐานะสมาชิกของชุมชน เน้นการสังเกต และการสัมภาษณ์

รวมทั้งการให้ชีวิตในชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลเฉพาะเรื่องอย่างละเอียดลึกซึ้ง และสุดท้ายยังเน้นการให้เวลาที่ยาวนานในการเก็บข้อมูล หลังจากได้ข้อมูลอย่างละเอียดลึกซึ้งแล้ว จึงทำการวิเคราะห์ข้อมูลในลักษณะของกระบวนการวิพากษ์วิจารณ์ วิเคราะห์ จึงสรุป แล้วทำการสำรวจวิเคราะห์ และสรุปอีกครั้ง ต่อจากนั้นจึงทำข้อสรุปขั้นสุดท้าย (ชัยอนันต์ วรรณะภูติ : วิจัยเชิงคุณภาพ)

ผู้ศึกษาวิจัย ได้พยายามรวบรวมข้อมูลจากเทคนิควิธีการศึกษาวิจัยแบบมีส่วนร่วม ดังนั้นการเข้าไปใช้ชีวิตร่วมกับชุมชน จึงเป็นสิ่งสำคัญต่อการเก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ แต่เนื่องด้วยผู้ศึกษาวิจัยเป็นคนจากภายนอก จึงเป็นการยากที่จะเข้าถึงชุมชนได้ในเวลาอันสั้น ดังนั้นผู้ศึกษาวิจัยเองจึงต้องมีการเตรียมตัว และกำหนดขั้นตอนของตนเองให้สอดคล้องกับชุมชน เพื่อเก็บข้อมูลส่วนลึกให้ได้มากที่สุด เพื่อใช้ในการวิเคราะห์อย่างรอบด้าน

3.1 ขั้นตอนและเทคนิค วิธีการ

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้ศึกษาวิจัยได้กำหนดขั้นตอน และใช้ เทคนิควิธีการต่างๆ ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

3.1.1. การเตรียมการ : ผู้ศึกษาได้ติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ ภายผ่านกรมพัฒนาชุมชน ซึ่งได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี และพร้อมกันนั้นนายอำเภอก็มีส่วนช่วยที่จะอ้างอิงได้ ภายนายอำเภอได้เสนอให้พักที่สถานีอนามัยประจำหมู่บ้าน ในการเตรียมการก่อนเข้าชุมชนนั้นผู้ศึกษาวิจัยได้ศึกษาสภาพทั่วไปจากผู้รู้ และจากเอกสารต่างๆ เพื่อเป็นการเตรียมตัวสำหรับชุมชนนี้ และก่อนนั้นได้มีการสำรวจสภาพทั่วไปด้วย

3.1.2. แนะนำตัวเองกับชุมชน : การแนะนำตัวเองกับชุมชนสามารถทำได้ทั้ง 2 ลักษณะคือ ร่วมประชุมและให้ผู้นำหมู่บ้านแนะนำ และอีกลักษณะหนึ่งคือ ไปตามชุมชนเช่น ร้านค้า วัด ซึ่งเป็นเรื่องธรรมดาที่ชาวบ้านเห็นคนแปลกหน้าก็ย่อมมีคำถาม ผู้ศึกษาได้มีโอกาสพูดคุย และชี้แจงแนะนำตัวเองว่าเป็นใคร มาทำอะไรในชุมชนนี้ การแนะนำตัวนั้นค่อนข้างยากในระยะแรก เพราะชาวบ้านไม่คุ้นกับคำว่า " งานวิจัย " ชาวบ้านจะเข้าใจว่าเป็นนักศึกษาที่เข้ามาฝึกงานกับ

สถานีอนามัย เนื่องจากบางคนเคยมีประสบการณ์ในด้านนี้ เพราะเคยมีนักศึกษาเข้ามาฝึกงานกับ
อนามัย ผู้ศึกษาวิจัยก็เลยไม่ปฏิเสธอันความเข้าใจนั้น

3.1.3. ค้นหา Key Informant : เมื่ออยู่ได้ระยะหนึ่งเป็นการจำเป็นอย่างยิ่ง
ที่จะต้องค้นหาบุคคลที่มีความรู้ความเข้าใจชุมชนบ้าง เพื่อที่จะได้ศึกษาหาข้อมูลจาก Key
Informant แต่เป็นการไม่่ง่ายนักที่จะค้นหา Key Informant เพราะชาวบ้านจะไม่ค่อย
ไว้วางใจ เมื่อผู้ศึกษาที่จะถามถึงคนนั้นคนนี้ แต่เนื่องจากเคยมีประสบการณ์ในการทำงานภาคสนาม
และการเข้าชุมชน จึงสามารถกำหนดตัวเองในการซักถามเรื่องต่างๆ ได้ โดยจะพูดคุยเรื่อง
อดีตของชุมชน การทำมาหากิน ฯลฯ บางคนจะเห็นว่าเป็นเรื่องธรรมดา ก็จะพูดคุย และแนะนำ
ให้คุยกับคนนั้นคนนี้ต่อไป

3.1.4. การวางตัวในสถานการณ์ความขัดแย้ง : ในช่วงแรกนั้นผู้ศึกษาไม่ทราบว่
หมู่บ้านนั้นมีสภาพลักษณะอย่างไร เมื่ออยู่ไปช่วงหนึ่งจะทราบว่าหมู่บ้านนี้มีความขัดแย้งอะไรบ้าง
และในขณะที่เดียวกันผู้ศึกษาต้องกำหนดตัวเองที่จะต้องอยู่ให้ได้ทุกกลุ่ม และไม่พูดว่าฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง
เป็นอันขาด เพราะผู้ที่ขัดแย้งจะนำบอกเป็น เรื่องที่จะกำหนดผู้ศึกษาให้เป็นฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งได้
หากผู้ศึกษาวิจัยเข้าอยู่ฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดแล้ว ย่อมยากมากต่อการเก็บข้อมูลอีกฝ่ายหนึ่ง

3.1.5. เป็นคนของหมู่บ้าน : เมื่อใช้ชีวิตในชุมชนมากขึ้น ก็ย่อมจะรู้จักคนในชุมชน
มากขึ้น บางครั้งผู้ศึกษาเป็นคนที่ถูกชาวบ้านเรียกร้องพอสมควร เช่น การทำงานของชุมชน
ผู้หมู่บ้าน ชำราระการ ก็จะขอให้ช่วยงานหลายด้าน บางครอบครัวเมื่อสนิทด้วยก็จะเรียกร้อง
และกลายเป็นสมาชิกของบ้านนั้น เวลาไปพูดคุยหรือสนิทกับครอบครัวอื่นก็จะมีคาถาม และไม่พอใจ
เหตุการณ์เช่นนี้เกิดขึ้น และนับว่าเป็นปัญหาทำให้ผู้ศึกษาต้องเสียเวลากับครอบครัวในชุมชน ทำให้
ขาดลักษณะส่วนตัวไปบ้าง

3.1.6. การสร้างความไว้วางใจให้กับชาวบ้าน : ประเด็นนี้มีความสำคัญมาก
เพราะถ้าชาวบ้านไม่ไว้วางใจแล้ว การเก็บข้อมูลจะยาก และไม่ได้ข้อมูล การสร้างความ
ไว้วางใจนั้นหาได้ไม่่ง่ายนัก ต้องอาศัยความมีน้ำใจและลักษณะที่ไม่ขอกแซกจนน่าเกลียด ต้อง
แสดงบทบาทของนัก เรียนน้อยที่อยากรู้อยากเรียนอยู่เสมอ การตั้งคาถามก็มีส่วนสำคัญที่จะสร้าง
หรือทำลายความไว้วางใจได้เช่นกัน เช่น คาถามที่เกี่ยวกับ เรื่องส่วนตัวที่เป็นความลับของบุคคล
ใดบุคคลหนึ่ง

3.1.7. การถอนตัวออกจากชุมชน : ก่อนที่จะออกจากชุมชนนั้น จำเป็นที่จะต้องแสดงที่อยู่ที่น่านอนของผู้ศึกษา เพราะจะหาให้ชาวบ้านรู้สึกได้ว่า เรายังมีความสัมพันธ์ และเปิดเผยนมมีความลับกับชาวบ้าน และพร้อมที่จะเสนอตัวเข้ามาช่วยงานหมู่บ้านบ้าง หรือการกลับมาเยี่ยมชุมชนบ้างในอนาคต

3.2 การเก็บข้อมูล

ในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้ศึกษาวิจัยได้พยายามใช้วิธีการต่างๆ หลายๆ แบบ วิธีการในการเก็บข้อมูล ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

3.2.1. การเข้าร่วมและสังเกตการณ์ : การเข้าร่วมและสังเกตการณ์เป็นวิธีการหนึ่งที่จะหาให้ได้สัมผัส และได้ข้อมูลจากประสบการณ์โดยตรง เช่น การร่วมในงานประเพณีต่างๆ การร่วมคุย การร่วมประชุม ร่วมทำ ซึ่งผู้ศึกษาจะต้องพยายามสังเกต และเก็บข้อมูลโดยที่ชาวบ้านไม่รู้ตัว เรากำลังทำอะไรอยู่ การเข้าร่วมนับว่าเป็นวิธีการที่ดีที่ทำให้เราได้ข้อมูลจากประสบการณ์ตรง เพราะเหตุการณ์บางอย่างแทบไม่น่าเชื่อว่ามีจริง ถ้าได้ข้อมูลจากการบอกเล่า เราจะไม่ได้ความรู้สึกจากเหตุการณ์นั้น เช่น งานศพ งานบวช การพูดคุยระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่ การทำงานของเจ้าหน้าที่ การฝึกอบรม การร่วมประชุม ฯลฯ

3.2.2. การพูดคุยเป็นการส่วนตัวและเยี่ยมเยียน : เป็นการสร้างความสนิทสนม ความไว้วางใจ และเป็นการเก็บข้อมูลด้านลึก เช่น ความขัดแย้ง ปัญหาชุมชน การแสดงความคิดเห็น ทศนคติต่างๆ และการวิพากษ์วิจารณ์ ฯลฯ การพูดคุยแบบนี้ต้องใช้เวลาพอสมควร เพราะชาวบ้านจะไม่ไว้วางใจ และไม่ให้ออกมาหากันสนิทสนมกัน ดังนั้น ข้อมูลแบบนี้จะมีการลึกลับและเปลี่ยนแปลงบ้าง จึงต้องมีการตรวจสอบข้อมูลเสมอ

3.2.3. การพูดคุยในกลุ่มเล็กๆ : การพูดคุยกับกลุ่มแม่บ้านที่มาคุยกันที่ร้านค้า หรือ พ่อบ้านในวงเหล้าซึ่งมีลักษณะของสมาชิกนั้น เป็นประเภทเดียวกัน การพูดคุยแบบนี้บางครั้งก็ออกนอกประเด็นได้มากเพราะกลุ่มจะพาไป และจะมีลักษณะแบบไปเรื่อยๆ หาข้อมูลยากแต่ก็ทำได้ ซึ่งผู้ศึกษาต้องรู้ตัวเสมอในการเข้าไปพูดคุย และจับประเด็นจากการพูดคุย

3.2.4. สัมภาษณ์แบบมีโครงสร้างและไม่มีโครงสร้าง : การสัมภาษณ์นั้นทำได้บ่อยๆ โดยวิธีแบบไม่มีแบบสัมภาษณ์ คุย และซักถามจนประเด็นที่เหมือนๆ กัน ถ้าจำเป็นต้องใช้แบบสอบถามก็ทำได้ในกรณีหาความเหมือน รายได้ ประชากร แบบมีแบบสอบถามจะใช้ในวงสุดท้ายซึ่งชาวบ้านยอมรับ และสนทนากับผู้ศึกษาแล้ว จะเก็บสำหรับบุคคลสำคัญ

3.2.5. การถามถึงคนที่สาม : พูดคุยกับผู้ถูกสัมภาษณ์ และตามความคิดเห็นถึงอีกคนหนึ่ง เพื่อทราบทัศนคติของคนที่นั้นต่ออีกคนหนึ่ง เป็นการยืนยันข้อมูลที่เบี่ยงเบนไป แต่ต้องหากรณีที่ผู้ถูกถามพร้อมที่จะให้ข้อมูล

3.2.6. ศึกษาจากเอกสารต่างๆ : การศึกษาจากเอกสาร ส่วนมากได้มาจากทางอำเภอ รายงานการประชุมต่างๆ และข้อมูลของคนอื่น ๆ ทาไว้ เช่น แผนงาน, ก.ช.ช. 2 ค. ข้อมูลพื้นฐานของทางอำเภอ แต่ข้อมูลที่ได้จากทางอำเภอ และเอกสารต่างๆ ต้องมีการตรวจสอบ เพราะทราบดีว่าส่วนมากเป็นการทำขึ้น และคลาดเคลื่อน เพราะเคยมีประสบการณ์ด้วยตัวเองคือ เคยช่วยบันทึกการประชุม ซึ่งได้บันทึกการประชุม และรายละเอียด เรื่องการจัดซื้อดินไม้ด้วยเงินของผู้ใหญ่บ้าน เมื่อทางอำเภอตรวจเช็คเพื่อเตรียมสำหรับให้กรรมการตรวจเยี่ยมการประกวดหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่ของรัฐให้ลบบอกจะทำให้เสียคะแนน ดังนั้นข้อมูลจากเอกสารต่างๆ จึงออกมาในด้านบวกมากกว่าด้านลบ ซึ่งทางเจ้าหน้าที่ (พัฒนากร) ก็ยอมรับประเด็นนี้ เอกสารในที่นี้ ได้รวมถึงการสำรวจปัญหาในชุมชนด้วย เจ้าหน้าที่บอกว่าส่วนมากเขียนขึ้นเอง และทำร่วมกับผู้ใหญ่บ้าน เพราะเป็นการยากที่จะไปเอาข้อมูลจากชาวบ้าน

เนื่องจากการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นเรื่องเกี่ยวกับระบบความสัมพันธ์ในชุมชน และเกี่ยวข้องกับเรื่องผลประโยชน์ของชุมชน ดังนั้นจึงนับว่าเป็นเรื่องที่ละเอียดอ่อน และเป็นเรื่องผลได้ผลเสียของคนบางกลุ่ม และขณะเดียวกัน ยังเป็นการศึกษาถึงเครือข่ายสังคมที่มีโยงใยมากมาย ซึ่งเป็นเรื่องที่ยากลำบากพอสมควรในการเข้าหาข้อมูล โดยเฉพาะกลุ่มผู้อุปถัมภ์ หรือบรรดาหลวงปู่ต่างๆ บางรายก็ไม่ค่อยให้ความร่วมมือ ผู้ศึกษาวิจัยจึงต้องเก็บข้อมูลจากคนรอบข้าง และสร้างความไว้วางใจของคนสนิทเหล่านั้น เพื่อที่จะเข้าไปเก็บข้อมูลโดยตรงจากผู้นั้น และเนื่องจากสภาพสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไป สภาพของการไว้วางใจจึงต้องอาศัยเวลา และการยอมรับด้วย โดยเฉพาะคนมีฐานะนั้นจะมีแบบแผนชีวิตที่ต่างไปจากชาวบ้าน ผู้ศึกษาวิจัยสามารถเข้าออกตามบ้านชาวบ้านได้ แต่การเข้าไปยังที่พักอาศัยของคนมีฐานะนั้นยากกว่ามาก เพราะคน

กลุ่มนี้มักมัวอยากให้เห็นภายนอกให้เห็น เรื่องราวของตนเอง ดังนั้น จึงต้องใช้เวลาในสนามนานพอสมควรจนกว่าคนกลุ่มนี้จะให้ข้อมูลได้

3.3 การบันทึกข้อมูล

จากการทำงานในสนาม ถ้าดูเผินเผินแล้วต้องมีเวลามากพอที่จะนั่งเขียน และบันทึก เพราะจะมีเวลาเฉพาะในช่วงกลางคืน หรือหลังผู้คนในท่าอะไรเป็นส่วนตัว แต่ในสภาพความเป็นจริงนั้น การเก็บข้อมูลในสนามแบบเชิงคุณภาพนั้น เป็นการยากที่จะเอาเวลามานั่งบันทึก และการบันทึกข้อมูลต่างๆ บางครั้งก็ก่อให้เกิดความไม่ไว้วางใจได้ เช่น การบันทึกข้อมูลบุคคลต่างๆ ความขัดแย้ง ฯลฯ ซึ่งข้อมูลต่างๆ เหล่านี้ ชาวบ้านจะไม่เข้าใจว่าผู้ศึกษาเก็บทานม ทานให้เกิดสงสัยว่าเป็นสายลับก็มี

และการอยู่บ้านนั้น ลักษณะเป็นส่วนตัวจะไม่มี ที่พักจะเป็นที่ที่คนอื่นร่วมใช้ด้วย และชาวบ้านเองก็จะเข้ามาพูดคุยในแบบลักษณะของชาวบ้าน ดังนั้น การบันทึกจึงทำได้ยาก แต่อย่างไรก็ตาม ผู้ศึกษาก็ต้องใช้เทคนิค และความถนัดส่วนบุคคลเพื่อบันทึก และเก็บข้อมูลให้ได้ จากการวิจัยครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้บันทึกข้อมูลเป็น 4 ลักษณะคือ

3.3.1. ทำ Field note : เป็นการบันทึกประจำวันที่ผ่านมาทุกวัน โดยกำหนดประเด็นเล็กๆ ขึ้นในการบันทึก ดังนั้นในการบันทึกแบบนี้ อาจจะมีอารมณ์ความรู้สึกของนักวิจัยรวมอยู่ด้วย เช่น บางครั้งเกิดเหตุการณ์สะเทือนใจขึ้นเมื่อมีการบันทึก จึงมีอารมณ์ร่วมในเหตุการณ์นั้นๆ ด้วย

3.3.2. บันทึกแบบสัมภาษณ์ : ซึ่งการบันทึกแบบนี้จะทำให้ช่วงหลังๆ เมื่อผู้ศึกษาได้รับการไว้วางใจจากชาวบ้านแล้ว

3.3.3. บันทึกด้วยเครื่องอัดเทป : การสัมภาษณ์บางครั้งไม่สามารถบันทึกได้หมด และการพูดคุยนั้นมีเนื้อหาสำคัญ ผู้ศึกษาต้องขออนุญาตจากผู้ถูกสัมภาษณ์ในการบันทึกเสียงนั้น สภาพเช่นนี้จะทำได้ในช่วงที่ชาวบ้านไว้วางใจ และยอมรับแล้ว

3.3.4. การเก็บภาพถ่าย : เนื่องจากผู้วิจัยเป็นผู้ชอบถ่ายภาพ ดังนั้น จะเก็บภาพถ่ายต่างๆ ไว้ โดยจะถ่ายภาพทางภูมิศาสตร์ และงานประเพณีต่างๆ และยังเป็นผู้ชกกล้องถ่ายรูปบน

งานต่างๆ โดยช่วยผู้ใหญ่บ้าน/เจ้าหน้าที่เก็บภาพจากการประชุม การอบรม การเยี่ยมเยียนจากคนภายนอก การทำงานร่วมกันของชาวบ้าน ฯลฯ ในการเก็บภาพเหล่านี้ สามารถนำมาใช้ในการวิเคราะห์ และอ้างอิงได้ โดยที่ชาวบ้านไม่รู้ถึงสิ่งสลับระวาง

ผู้ศึกษาวิจัยได้ใช้เวลาอยู่ในชุมชนบ้านห้วยส เป็นเวลานาน 8 เดือนติดต่อกัน คือตั้งแต่เดือนธันวาคม 2531 ถึง เดือนกรกฎาคม 2532 และใช้เวลาอีกเดือนเศษในการรวบรวม สรุปวิเคราะห์ในระดับแรก เพื่อตรวจสอบข้อมูล หลังจากนั้นทางผู้ให้ศึกษาวิจัยทราบว่า ยังมีข้อมูลหลายอย่างที่ยังขาดน้ำหนัก และยังไม่ลึกพอ ดังนั้น ผู้ศึกษาจึงได้เข้าชุมชนอีกครั้งหนึ่ง โดยเข้าไปเป็นช่วงๆ เหมือนกับการเยี่ยมเยียน และสามารถเก็บข้อมูลที่ขาดหายไปได้อีก และใช้เวลาสำหรับการวิเคราะห์ สรุป และเขียนเป็นรายงานออกมา อีกเป็นเวลามากกว่า 4 เดือน

สำหรับข้อมูลในส่วนของภาคผนวกที่ได้นำเสนอการพัฒนาของชุมชนภาคเหนือ เพื่อเป็นกรณีศึกษาสำหรับงานพัฒนาชนบทอีกรูปแบบหนึ่ง และวิธีการหนึ่ง ผู้ศึกษาวิจัยได้เขียนจากประสบการณ์ที่เคยทำงานในโครงการ และชุมชนนั้นถึง 4 ปีกว่า (2525 - 2529) และยังใช้เวลาอีก 1 ปี (2531 - 2532) ในการเก็บข้อมูลเพื่อการประเมินผลแบบมีส่วนร่วมของโครงการพะเยาเพื่อการพัฒนา ข้อมูลที่ได้เสนอในการศึกษาค้นคว้านี้เป็นส่วนหนึ่งของการประเมินผลโครงการฯ โดยมีทั้งเจ้าหน้าที่ และผู้นำชุมชนเป็นผู้ร่วมในการประเมินผลครั้งนี้

4. ข้อเสนอในการศึกษา (Proposition)

1. การพัฒนาแบบแผนการผลิตแบบอุตสาหกรรมธุรกิจที่เติบโตขึ้น เป็นผลให้ระบบอุปถัมภ์มีเครือข่ายสัมพันธ์กับภายนอกมากขึ้น การพึ่งตนเองของชุมชนน้อยลง
2. เมื่อมีการแข่งขันแย่งชิงผลประโยชน์ของกลุ่มอุปถัมภ์ในชุมชนมากขึ้น ทำให้เกิดผลวิตรรกภายในระบบอุปถัมภ์สูงขึ้นด้วย
3. ความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ เป็นความสัมพันธ์สัมพันธ์ต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชนบท หากระบบอุปถัมภ์มีสูง การมีส่วนร่วมของประชาชนยากจนในการพัฒนาชนบทก็จะน้อยลง

4. ในเงื่อนไขที่ชุมชนมีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ที่อยู่บนฐานการแลกเปลี่ยนทางผลประโยชน์สูง เป็นผลทำให้การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนาชนบทมีน้อยลง

5. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการศึกษา

การศึกษาระบบอุปถัมภ์กับการกระจายผลประโยชน์ในการพัฒนาชนบทครั้งนี้ จะช่วยให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับ

1. การก่อตัวของระบบอุปถัมภ์ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อุปถัมภ์กับผู้ได้อุปถัมภ์ รวมถึงพัฒนาการของระบบอุปถัมภ์จากอดีตสู่แบบแผนการผลิตแบบอุตสาหกรรม
2. การเปลี่ยนแปลง และพัฒนาการของแบบแผนการผลิตในชนบท และปัจจัยเงื่อนไขต่างๆ ที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลง
3. โครงสร้างอำนาจสังคม ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมถึงโครงสร้างกลุ่มการเมือง เครือข่ายความสัมพันธ์ในระดับต่างๆ ในท้องถิ่น
4. ผลกระทบของระบบอุปถัมภ์ต่อการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม ภายใต้นโยบาย การพัฒนาของรัฐที่มุ่งพัฒนาอุตสาหกรรม และวิธีการพัฒนาชนบทของเจ้าหน้าที่ของรัฐ
5. วิถีชีวิตของชุมชนที่อยู่ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิต จากเกษตรแผนใหม่สู่อุตสาหกรรม
6. ปัจจัยเงื่อนไขที่เป็นอุปสรรคต่อการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม และกระจายผลประโยชน์ในการพัฒนาชนบท
7. ความแตกต่างในแนวคิด ทิศทาง วิธีการทำงานของนักพัฒนาของรัฐ และเอกชน รวมถึงผลกระทบ ทิศทาง แนวทางที่ควรเป็นไปในการสานการที่ชุมชนชนบทกำลังถูกคุกคามจากระบบอุตสาหกรรม

6. เนื้อหาของวิทยานิพนธ์โดยสังเขป

วิทยานิพนธ์นี้ประกอบด้วย 7 บทด้วยกันคือ บทที่ 1 กล่าวถึง ความสำคัญของปัญหา จุดมุ่งหมาย ขอบเขตการศึกษา วิธีการศึกษา ข้อเสนอและประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ บทที่ 2 เป็นการกล่าวถึง แนวคิด และทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาคั้งนี้ ประกอบด้วย แนวคิดเกี่ยวกับระบบอุปถัมภ์ การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา แนวคิดเครือข่ายสังคม ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน แนวคิดพลวัตกลุ่ม และแนวคิดเกี่ยวกับสังคมที่กำลังพัฒนาสู่อุตสาหกรรมทุนนิยม บทที่ 3 เป็นการเสนอสภาพทั่วไปของบ้านห้วยไผ่ทั้งด้านประวัติศาสตร์ ประชากร การอพยพ ลักษณะครอบครัว ศาสนา ความเชื่อ ประเพณี การติดต่อกับสังคมภายนอก โครงสร้างอำนาจชุมชน และกลุ่มสังคมในหมู่บ้าน รวมถึงความสัมพันธ์ในกลุ่มต่างๆ บทที่ 4 ซึ่งเสนอสภาพเศรษฐกิจหมู่บ้าน การเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการของแบบแผนการผลิตจากอดีตสู่ปัจจุบัน โดยได้เสนอเกี่ยวกับแบบแผนการผลิตเพื่อปากท้อง เกษตรแผนใหม่ อุตสาหกรรม และได้เสนอภาพความสัมพันธ์ของสมาชิกชุมชน โดยดูจากการทำไร่อ้อยซึ่งเป็นพืชเศรษฐกิจหลักของหมู่บ้าน บทที่ 5 กล่าวถึง โครงสร้างความสัมพันธ์ภายในชุมชน โดยศึกษาวิเคราะห์ระบบอุปถัมภ์ ซึ่งประกอบด้วย ที่มาของระบบอุปถัมภ์ การกำหนดชนชั้น ความสัมพันธ์แบบอุปถัมภ์ เครือข่ายระบบอุปถัมภ์ในระดับต่างๆ และพลวัตของระบบอุปถัมภ์ บทที่ 9 เสนอภาพการกระจายผลประโยชน์ในการพัฒนาชนบทกับระบบอุปถัมภ์ โดยเสนอกรณีศึกษาเพื่อชี้ให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างระบบอุปถัมภ์กับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา และกลไกที่เป็นตัวสนับสนุนให้ระบบอุปถัมภ์เป็นอุปสรรคในการกระจายผลประโยชน์ในการพัฒนาชนบท และบทที่ 7 ซึ่งเป็นบทสุดท้ายได้เสนอบทสรุป และข้อเสนอแนะจากการศึกษาคั้งนี้ นอกจากนั้นได้มีการกล่าวถึง ประวัติบุคคล เพื่อเสนอภาพผลกระทบจากแบบแผนการผลิตต่อวิถีชีวิตของแต่ละชุมชนนั้นทางเศรษฐกิจ ซึ่งปรากฏในภาคผนวกท้ายเล่ม